

Ermeni Harfli Türkçe Roman Çevirilerinde Ahlak Kavramı*

Morality in the Translation of Armeno-Turkish Novels

Melek Kara¹ , Lale Özcan²

¹Öğretim Görevlisi, İstanbul Beykent Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye
²Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/

Corresponding author : Melek Kara

E-posta / E-mail : melekatak@beykent.edu.tr

* Bu makale Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diller ve Kültürlerarası Çeviribilim Doktora programında yazılmakta olan doktora tezinden yola çıkılarak yazılmıştır.

ÖZ

Roman türü Türk edebiyatına çeviri yoluyla taşınmıştır. 19. yüzyılda Türk okurunu ilk kez roman türüyle tanıştıran yazar ve çevirmenler bu edebi türün erek dile aktarılmasında ihtiyatlı davranmıştır. Çevrilecek metin türü ve yazar seçimi belirli çeviri normları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu normlar arasında başta gelen norm, çevrilecek eserin Türk ve İslam ahlaki değerlerine uygun olmasıdır. Aynı durum 19. yüzyılda Ermeni harfleriyle Türkçeye çevrilen romanlar için de geçerlidir. Ermeni çevirmenler ve yayınevi sahipleri Batı'dan yaptıkları çevirilerde temkinli davranarak çevrilecek eser ve yazar seçimini titizlikle yapmışlardır. Bu çerçevede Osmanlı'da yaşayan ve faaliyet gösteren Ermeni çevirmenler ve yayınevi sahiplerinin içinde buldukları toplumun yani Türk yazar ve çevirmenlerin çeviri yaklaşımdan çok farklı bir yaklaşım benimsemediklerini düşünmekteyiz. Bu düşüncemizin doğruluğunu görebilmek amacıyla Gideon Toury'nin süreç öncesi çeviri normları kapsamında yan metinler olarak önsözler merceğe altına alınmıştır. Buradan yola çıkarak 1850-1900 yılları arasında çevrilen Ermeni harfli Türkçe romanların bir dökümü yapılmıştır. Bu eserler arasından seçtiğimiz on romanın önsözünde eserin ahlaki değerlere uygunluğuna önem verildiğini gösteren, çevrilen romanın sadece okuru eğlendirmekle kalmayıp okurun ahlaki açıdan istifade edebileceği bir roman olduğunu belirten ifadeler tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında 19. yüzyıl Ermeni harfli Türkçe roman çevirilerinde ahlak kavramının metin türü seçimindeki önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, ahlak, Ermeni harfli Türkçe, normlar

ABSTRACT

The novel genre was introduced to Turkish literature through translation. The authors and translators who introduced the novel genre to Turkish readers in the 19th century were cautious when translating this literary genre to the target culture. The selection of the text type and author was carried out within certain translation norms. Among these norms, the leading one was to have the translated work be done in accordance with Turkish and Islamic moral values. The same applies to novels translated into Turkish using the Armenian alphabet. This study believes that the Armenian translators and publishers living and operating in the Ottoman Empire did not adopt a different approach to translation than the one used by Turkish authors and translators. To verify this, the article examines prefaces as paratext within the framework of Gideon Toury's preliminary norms. Based on this, the study identifies expressions in the prefaces of 10 Armeno-Turkish novels translated between 1850-1900 that emphasize how the works conform to moral values, indicating how the translated novels not only entertain readers but also provide them benefits in terms of morality. Thus, the study attempts to highlight the importance of the concept of morality regarding the selection of text types in 19th-century Armeno-Turkish novel translations.

Keywords: Tanzimat period, morality, Armeno-Turkish, norms

Başvuru / Submitted : 24.02.2024

Kabul / Accepted : 17.04.2024

Online Yayın /

Published Online : 13.06.2024

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

EXTENDED ABSTRACT

Turkish has been written in different alphabets throughout history, and the Armenian alphabet has been one of these (Tekin, 1997, p. 7). Some explanations are found as to why this alphabet was used; however, the common aspect among these explanations is that it was due to the presence of Armenians who either did not know or knew a little Armenian but spoke Turkish.

Turkish readers encountered the novel genre for the first time through translation. Being introduced to a new literary genre that was completely alien to the society brought along some restrictions regarding translation activities. The Turkish translators and/or the publishers of Tanzimat Period in the 19th century can be said to have been cautious when choosing the text type or authors to be translated. When selecting a text for translation, morality was one of the leading translation norms and played an important role in which works were translated from Western literature to Ottoman Turkish.

The relationship between novels and morality was observed being discussed in most 19th-century Ottoman newspapers and magazines. Novels were assigned a moral function under the condition that they are to conform to the society's existing moral values (Andı, 2018, p. 53).

The same translation approach was observable in the translations from Western and European literature to Armeno-Turkish. The Armenian translators and publishers acted no differently from their contemporaries while choosing texts for translation, as morality was also one of the leading norms for the Armenian translators and publishers.

This study has chosen for its research the prefaces as of 10 Armeno-Turkish novel translations between 1850-1900 as paratext in order to verify the correctness of the statement and analyzed these in terms of Gideon Toury's (2012) preliminary norms. These novels are *Don Kişot* [*Don Quixote*], *Hikaye-i Robenson* [*Robinson Crusoe*], *Etmekçi Ğatun* [*La Porteuse de pain/The Bread Peddler*], *Cinayet Mahsuli* [*Le Parricide*], *Paris Sevdaleri* [*Les amours de Paris*], *Bikes Yağod Familyadan Mahrumiyet* [*Sans Famille*], *Güzel Anjel Yağod Leona* [*Beautiful Angel or Leona*], *Seksen Günde Devr-i Alem* [*Around the World in 80 Days*], *Gençlere Hediye* [*A Gift to Young People*], and *Zevceyne Hediye* [*Letters to Young People, Single and Married*]. The names of the titles are written as they appeared on the covers of the Armeno-Turkish translations. The translators and also publishers mentioned morality in the prefaces of these works, indicating how their selection of the text for translation had been influenced by the moral standards of the society in which they lived. To exemplify how the concept of morality was an important issue that had to be taken into account in novel translations, the article provides citations referencing morality, highlighting themes from these prefaces such as growing up with moral values, teaching morality through novels, preservation of one's morality, and enhancement of morality.

Some conclusions that can be drawn from the research is that the translation strategies and approaches of the Armenian translators and publishers were quite similar to the understanding that occurred in Ottoman translation activities in terms of morality; the Armenian translators and publishers were not disconnected from the 19th-century Ottoman translation approaches and strategies but rather acted as agents adhering to the needs of the period in question. Thus, an interaction can be said to have existed between Armenian and Turkish translators in the context of this study, one which Saliha Paker also mentioned in her article "Translated European Literature in the Late Ottoman Polysystem" (1987).

This research has been performed within a limited context over prefaces as paratext. However, due to the scarce amount of research on Armeno-Turkish novel translations in the field of translation studies, this research believes that the field remains largely unexplored and that the amount of research should increase gradually. However, the study is also of the opinion that this limited article already demonstrates how Armeno-Turkish novel translations from European literature had contributed significantly to translation activities during the Tanzimat period, and this study is believed to be able to pave the way for further research on the textual dimension.

1. Giriş

Bu makalenin amacı 1850-1900 yılları arasında Ermeni harfleriyle Türkçeye çevrilen romanlarda ahlak kavramını yan metinler olarak önsözler kapsamında mercek altına almaktır. Bu doğrultuda Gideon Toury'nin süreç öncesi çeviri normlarından faydalanarak Ermeni harfli Türkçeye çevrilen on romanın önsözünde Ermeni çevirmenlerin metin türü seçiminde ahlaki değerlere uygunluğun ne ölçüde rol oynadığı irdelenecektir. Bu araştırmanın altında yatan temel neden 19. yüzyıl Türk Edebiyatında gerek roman yazımında gerek Batı dillerinden yapılan çevirilerde metinlerin ahlaki değerlere uygunluğu konusundaki yaklaşım hakkındaki verilerin olmasıdır. Bir diğer neden ise yaptığımız araştırmalarda Türk Edebiyatı dizgesinde önemli konuma sahip olduğunu düşündüğümüz Ermeni harfli Türkçe roman çevirilerinde çevrilecek eserlerin ahlaki değerlere uygunluğunun ne kadar önem arz ettiği hususunda araştırmaya rastlanılmamış

olmasıdır. Bu araştırmayla yeni Türk Edebiyatı romanının başlıca özelliklerinden olan ve ona yön verdiğini söyleyebileceğimiz ahlaki değerlere uygunluk meselesinin Ermeni harfli Türkçe roman çevirilerinde kendine ne kadar yer bulduğu gün ışığına çıkartılmaya çalışılacaktır. Saliha Paker “Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler” adlı makalesinde verdiği bir dipnotta Türk ve Ermeni çevirmenler arasında bir etkileşim olduğunu düşündüğünü ileri sürmüştür (1987, (çev. Tükel) s. 37). Bu bağlamda araştırma sonucunda Türk ve Ermeni çevirmenler arasında çevrilecek metin veya yazar seçiminde ahlaki değerlere uygunluk kapsamında bir etkileşim olup olmadığına ya da ne ölçüde bir etkileşim olduğuna dair bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Türk okurun roman türüyle tanışması iki yüz asırlık bir geçmişe dayanmaktadır. Türk okuru için yeni bir edebi tür olarak romanın toplumsal ve kültürel farklılıklar göz önüne alındığında erek kültür tarafından kabul edilmesi bazı şartları diğer bir deyişle bazı normları beraberinde getirmiştir. Nitekim M. Fatih Andi'nin ifade ettiği gibi roman önce “sakıncalı bir edebi tür” ve “müfsit ve muzır bir araç” olarak görülmüştür (2020, s. 15). Romanla ilgili bu olumsuz görüş romanın toplum tarafından birdenbire kucaklanmamış bir tür olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda roman türüyle çeviri aracılığıyla tanışan bir toplumun çevrilecek eser seçiminde titiz davranacağı ve belirli çeviri normları çerçevesinde bu seçimi gerçekleştireceği kuşku götürmez. M. Fatih Andi'nin ifade ettiği gibi 19. yüzyıl Türk edebiyatında birçok yazar, romanı okuru eğlendirmek, onu eğlendirirken eğitmek amaçlı, ahlak dersi verici bir ürün olarak görmektedir (2020, s. 57). Okur romanı okurken sıkılmamalı ama aynı zamanda eğlenirken eğitilmelidir. Araştırmalarımızda görüldüğü kadarıyla tüm bunların yanı sıra önemli olan bir başka unsur ahlak kavramıdır ve çeviri için seçilen romanların toplumun ahlaki değerlerine uygunluğu ya da ahlaki değerlerini geliştirici bir örnek olması bu dönemin çeviri etkinliklerini, çeviri strateji ve yaklaşımlarını şekillendiren etmenlerden biri olduğu gözlemlenmektedir.

Lanson'ın “edebiyat toplumu ifade eder” (Sapiro, (çev. Gürcan), 2019, s. 26) görüşüyle Namık Kemal'in “Roman denilen şey bir cemiyet-i beşeriye içinde görülen ahvalden birisini veyahut bazılarını kâğıt üzerine koymaktan ibarettir” (Andi, 2020, s. 57) görüşü birbirini tamamlar niteliktedir çünkü her iki görüş de edebiyat ve toplum arasında mutlak bir ilişki olduğunu ve edebi ürünlerin toplumu temsil ettiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu anlayışa göre toplumu temsil etmeyen, diğer bir deyişle toplumun onaylamayacağı ya da onun rağbet etmeyeceği edebi ürünler görmek mümkün olmayacaktır. Cemal Demircioğlu'nun ifade ettiği gibi “Avrupa'nın Osmanlıya aktarımı, modernleşme arzusu çerçevesinde kültüre özgü çevirme biçimleriyle gerçekleşti.” (2018, s. 199).

19. yüzyıl Tanzimat Döneminde Fransız edebiyatından yapılan çeviriler edebi alanda atılan ilk adımlardan olurken yapılan reformlar Batılılaşma anlamına geliyordu (Paker, 1987, s. 32). Bu dönemde Türk Edebiyatında Batı'dan çeviriler yapılırken Batı'da da roman türü okurlar için ayrıcalıklı bir konuma yükselmiş, 1840'tan itibaren bir romanın ortalama tirajı 2000 ya da 3000 bine çıkmıştır. Avrupa'da romanın yükselişi 18. yüzyıla dayanmaktadır. Latin dilinin ve dini edebiyatın önemini kaybetmesiyle romanın ortaya çıkışı bu dönemin en önemli olaylarından (Sapiro, 2019, s. 125). Kısacası 19. yüzyılda roman türü çeviriler yoluyla sadece Türk Edebiyatında değil Avrupa'da da önem kazanmaya başlamıştır. Türk Edebiyatında edebi açıdan değişimler yaşanırken Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni çevirmenler tarafından Ermeni harfli Türkçeye Batı'dan roman çevirilerinin gerçekleşmeye başladığını görüyoruz.

1.1. Tanzimat Dönemi Çeviri Etkinlikleri

19. yüzyılda çeviri etkinlikleri bağlamında çağdaşlaşmaya katkıda bulunan eserler bu dönemde kurulan Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda çevrilmişlerdir (Eruz, 2010, s.101). Nitekim Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle Tercüme Odası “yeni bir dünya görüşünün, yeni siyasi idealin geliştiği çok ileri bir ortamdı.” (aktaran Eruz, 2010, s. 101). Bu bağlamda 19. yüzyılda çevirinin çok önemli bir görev üstlendiği hatta bir anlamda çeviri faaliyetlerinin ciddiyetle gerçekleştirilmesi için kurumsallaşmanın başlatıldığı anlaşılmaktadır.

Bu yüzyılda 18. yüzyılda başlayan hukuk, tıp, eğitim, idari, askeri sistemde çeviri yoluyla başlayan iyileştirme hareketleri devam etmiş, tüm bunların yanı sıra Osmanlıca'nın sadeleştirilmesi konusunda çalışmalar başlamıştır (Eruz, 2010, s. 110).

Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında yaşanan yeniliklere kadar Divan Edebiyatı çoğul-dizgenin merkezinde yer alırken, Halk Edebiyatı çevrede yer alıyordu (Paker, 1987, s. 34). 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde çoğuldizgede Divan şiiri ve düzyazısı kemikleşmişti ve Tanzimat edebiyatçıları bu durumun farkında olarak Batı Edebiyatının yaratıcı yönünü araştırmaya çabalamışlardır (Paker, 1987, s. 35).

Çevirinin oynadığı büyük rolün yanı sıra Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan dilleri bilmek önem arz etmektedir. Osmanlı'da ortak dil Osmanlı Türkçesiydi ancak Osmanlı Türkçesini kendi alfabeleriyle yazan milletler de vardı (Eruz, 2010, s. 103). Bu milletler arasında Ermeni harfleriyle Türkçe yazan Ermeniler vardır.

Şemseddin Sami'nin 1872'de yazdığı *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat* ilk Türkçe roman olarak kabul edilse de Kevork Pamukciyan'a göre 1851'de Ermeni harfleriyle Türkçe yazılan *Akabi Hikayesi* ilk Türkçe romandır (Eruz, 2010, s.

105). Zira Johann Strauss'a göre özgün olduğuna dair sağlam temelleri bulunan bu roman ilk Türkçe roman olarak kabul edilmelidir (çev. Günil Özlem Ayaydın Cebe, 2014, s. 5). Ali Budak'a göre ise bu roman Türkçe yazılmış özgün bir roman olmasına rağmen çevresinde derin bir etki yaratmamıştır çünkü bunun sebebi romanın Ermeni harfleriyle Türkçe basılması ve erek kitlesinin Türk okur değil Ermeni okur olmasıdır (2006, s. 146). Görüldüğü gibi ilk Türkçe roman olarak kabul edilmesi gereken eser konusunda farklı görüşler mevcuttur.

Tanzimat Döneminde ilk Türkçeye çeviri 1862 yılında Fenelon'un *Les Aventures du Telemaque* romanını *Telemak* adıyla çeviren Yusuf Kâmil Paşa tarafından gerçekleştirilir. 1862-1872 yılları arasındaki dönem ise Türk okurunun romanla tanışma ve ona alışmaya çalıştığı dönemdir (Andı, 1995, s. 26). Zira bu dönemde Türk edebiyatında daha önce olmayan roman, tiyatro, eleştiri, makale, çeviri gibi yeni edebi türlerle tanışılmıştır. Tanzimat yazarlarının amacı halkın okuryazarlığını artırmak, kültürlü ve bilgili bir toplum oluşturmaktır (Çetin, 2017, s. 21-22). Tüm bunların yanı sıra 19. yüzyılda Ermeni harfli Türkçe roman çevirisi yapılmıştır. Bu dönemde çevrilen romanlar arasında 1868'de Hovannes Çamurciyan tarafından gerçekleştirilen Ermeni harfli Türkçe *Don Kişot* yer almaktadır (Erüz, 2010, s. 106). Türk ve Ermeni çevirmenler arasındaki olası etkileşimin örneklerinden biri, Ermeni çevirmenlerin de Avrupa'dan roman tercüme etmeye başlamış olması gösterilebilir. Türk ve Ermeni çevirmenlerin aynı dönemde Batı'dan roman çevirisine başlaması aynı toplum içinde beraber yaşamının verdiği avantajla birbirlerinden haberdar olduklarının kanıtı olarak sayılabilir.

Bu dönemde sadece çeviri yapılmakla kalmamış, çeviri konusunda yapılan tartışmalar çeviriden beklentinin ne olması gerektiği etrafında şekillenmiştir. Batı'dan yapılan çeviriler erek kültüre Avrupa kültürünü tanıtmış, bu türle benzeyen eserlerin Türkçede üretimini artırmıştır (Demircioğlu, 2018, s. 180). Çeviriler Osmanlı toplumunun kültürel ve edebi yaşamının ilerlemesinde araç olarak görülmüş, Batı'dan yapılacak çevirilere ihtiyaç duyulduğu görüşü dile getirilmiştir. Kemal Paşazade Said *Müntehabat-ı Teracim-i Meşahir* adlı antolojiye yazdığı önsözde tercümenin dönüştürücü işlevini anlatmıştır. Ahmet Midhat Efendi, *Sid'in Hülasası* adlı esere önsöz yazmış ve bu önsözde ancak klasikler bilindiği takdirde ilerlemenin mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu çerçevede Ahmet Midhat Efendi'nin bu sözlerinden çevirinin elzem olduğunun düşünüldüğü anlaşılmıştır (Demircioğlu, 2018, s. 181). Avrupa edebiyat klasiklerini örnek alma çağrısında bulunmuş ve Avrupa'nın klasik eserlerinin çevrilmesine ihtiyaç olduğu konusunda ortak çağrı yapılmıştır (Demircioğlu, 2018, s. 182). Bununla beraber bazı yazarlar telif eser vermektense çeviri yapılması konusunda görüş dile getirmişlerdir. Örneğin Yusuf Neyyir çevirilere ihtiyaç olduğunu ifade etmiş Osmanlıca yeterli düzeye ulaşana kadar çevirinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Necib Asım da çevirinin Türkçenin gelişimine katkıda bulunacağını ifade etmiştir (Demircioğlu, 2018, s. 183). Türk yazar ve çevirmenler salt çeviri faaliyetinde bulunmakla kalmamış aynı zamanda çeviri etkinliğinin nasıl olması gerektiği üzerine düşünmüştür. Çeviri faydalı bir araç olarak görülmüş ve telif eserler üretmeden önce çeviri yoluyla ithal edilen eserlerin Türk yazarlara model oluşturması gerektiği ifade edilmiştir.

1.2. Tanzimat Dönemi Edebiyatında Ahlak Kavramı

Tanzimat döneminde göz ardı edilemeyecek unsurlardan birinin çevirinin oynadığı büyük rol olduğu bir kez daha ifade edilmelidir. Kenan Akyüz *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* adlı kitabında Türk edebiyatının Batı Avrupa medeniyetinin etkisi altına girmesinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığını ifade eder (2000, s. 3). 1860'tan sonra basılan gazeteler, romanlar ve piyesler Batılılaşma yolunda yardımcı olan etmenlerdir. Bilgisizliğin ve bağınazlığın bir an evvel ortadan kalkması için çalışan Şinasi halkın fikir seviyesini yükseltmeye çalışmış, gazetenin de bu yolda en uygun araç olduğunu düşünerek halkın anlayabileceği bir dile ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Bu şekilde gazete aracılığıyla yeni bir yazım türü doğmuş olur (Akyüz, 2000, s. 16). Tanzimat hareketi aslında bir anlamda halka inisiyatsıdır ve bu yüzden edebiyatta halkın anlayabileceği bir dil kullanılması gereği anlaşılır hale gelmektedir (Akyüz, 2000, s. 17). Gazetenin bu dönemde oynadığı büyük rol halkın anlayacağı dil yaratmakla sınırlı kalmaz, çeviri eserlerin, ilk telif eserlerin ve tiyatro eserlerinin örnekleri gazetelerde tanıtılır (Tanpınar, 1988, s. 251).

Tanzimat dönemi edebiyatında halka yönelik ya da diğer bir deyişle halkın merkeze alınması sadece dil konusunda sadeleşme ve anlaşılır olma gayretinin ön plana çıkması sonucunu getirmeyen aynı zamanda halka ait bazı unsurların da dikkate alınması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi eserinde* Tanzimat döneminde padişahla gazeteci şairin halka hitap konusunda ortak noktada birleştiği ifade edilmektedir. Dil hiç görülmediği kadar açık hale gelmiş ve adım adım ilerleyen dünya görüşüyle gelişmiştir (1988, s. 250).

Hedef halk olduğu için halkın anlaması için kullanılacak dil konusunda sadeleşmeye gidilmesinin yanı sıra metin içerikleri de büyük önem arz etmektedir. İşte bu noktada içerik konusunda ahlaka uygunluk meselesi bu dönemin edebiyatında dikkate alınan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Ziya Paşa'nın şiirlerinde hak, hürriyet,

adalet, kanun, medeniyet gibi toplumsal unsurların yanı sıra ahlak da vardır (Akyüz, 2000, s. 24). Namık Kemal'in şiirlerinde de hürriyet, vatan, kanun, hak, adalet ve ahlak kavramları işlenmektedir (Akyüz, 2000, s. 27).

Ahmed Münif *Paris Faciaları* adlı çevirisinin önsözünde yalnızca ahlakı öven bir eser çevirmediğini ama aynı zamanda okuru eğitecek bir roman çevirdiğini yazmıştır. Yusuf Neyyir Avrupa'dan erek kültüre aktarılan ahlak sorununa dikkat çekmiş *Graziella* adlı çeviri eserine yazdığı önsözde çevirinin Osmanlı toplumunun değerlerine uygunluğunu tartışmıştır. Bu doğrultuda Yusuf Neyyir Avrupa'dan yapılacak çeviriler konusunda bazı süreç öncesi çeviri normları önerisinde bulunmuştur. Bu bağlamda çeviride dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri edebiyatın Osmanlı ahlakını yükseltmek gibi bir işlevi olduğudur (Demircioğlu, 2018, s. 184). Nitekim 1874'te yayımlanan yazarı meçhul "Kitap Molası" adlı makalede Avrupa'dan çeviri yapılması gerektiği yazılmış ancak bu çevirileri yaparken bazı normlara uyulması gerektiği ifade edilmiştir: "Fakat tercemesine muhtaç olduğumuz hikâyeler şimdiki halde terceme olunanlar gibi olmayıp tarih ve ilme ve ahlaka dair olanlardır. Biz tarih ve ilme ve ahlaka ait olan hikâyelere muhtacız" (aktaran Demircioğlu, 2018, s. 185). Nitekim bu makalede bazı normlar önerilirken hali hazırda yapılan çevirilere bir eleştiri sezilmektedir. Asıl ihtiyaç olunan hikâyelerin tarihe, bilime ve ahlaka katkıda bulunanlar olduğu ifade edilmektedir.

19. yüzyıl Osmanlı gazete ve dergilerinde çıkan yazıların birçoğunda roman ve ahlak ilişkisinin ele alındığı görülmektedir. Söz konusu yazılarda romana ahlaki bir işlev yüklenmeye çalışılmış, romanın toplumun var olan ahlaki değer yargılarına uygun olması şartı koşulmuştur (Andı, 2018, s. 53).

Bu dönemde romanların ahlaki değerlere uygun olması fenni roman çevirilerinin yapılmasından da anlaşılmaktadır. Fenni romanlar ahlaki değerlere zarar vermediği için kültür repertuarı oluşturmaya katkıda bulunmuştur (Karadağ, 2012, s. 52). Roman sakıncalı bir tür olarak görülmesine rağmen fenni romanlar ilgi ve merakla okunmuş, çocuklara ve gençlere bu tür romanların okunması tavsiye edilmiştir. Zira "ahlaki endişe, geleneğe bağlılık, zevk ve edebi anlayış uyuşmazlığı, kötü ve basit tercüme örneklerle karşı karşıya olunması gibi" nedenlerden ötürü romana temkinli yaklaşılmasına rağmen fenni roman kabul görmüştür (Andı, 2018, s. 117-118).

Tanzimat Dönemi tiyatrosunda da ahlaka uygunluk önem taşımaktadır. Toplumun eğitilmesi amacıyla olaylardan ders çıkarıp onlardan ahlaki sonuçlar çıkarmak istenir (Akyüz, 2000, s. 38). Namık Kemal'in tiyatroyu "ahlak ve lisan mektebi" (Akyüz, 2000, s. 43) olarak görmesi, Ahmet Midhat'ın *Çerkes Özdenler* piyesinin *Çerkeslerin yaşam tarzını ve ahlaki inançlarını konu aldığı için oynatılması* (Akyüz, 2000, s. 44), halkın ilgi gösterdiği milli ahlak ve adetleri gösteren ve birer ahlak kitabı olarak görülen Milli Tiyatro eserleri (Akyüz, 2000, s. 45), yine Ahmet Midhat'ın ahlaki yararlar çıkarılan *Kıssadan Hisse* adı verilen fıkralar kitabı (Akyüz, 2000, s. 52) ve toplumsal adalet ve ahlak meselelerine değinen Tanzimat romanları (Akyüz, 2000, s. 56) dönemin eserlerinin ahlaki değerleri koruyucu ve geliştirici işleve sahip olmasının ne kadar önemsendiğini özetlemektedir. Ahmet Midhat Efendi her romanında ya da hikayesinde bireysel ve toplumsal ahlak bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmaktadır (Akyüz, 2000, s. 56). Nurullah Çetin'in *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı* eserinde Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında işlediği başlıca konulardan birinin 'ahlaklı olmanın önemi' olduğu belirtilmiştir (2017, s. 186).

Namık Kemal'e göre roman yararlı bir eğlence aracıdır ve insan yalnızca eğlenmekle kalmayıp bir şeylerden yararlanmalıdır (Akyüz, 2000, s. 58): "Roman ciddi bir eserdir ve Avrupa'da çok tekâmül etmiştir. Her medeni milletin dilinde ahlaka ve hatta genel kültüre hizmet edebilecek birçok hikâyeler vardır." (Namık Kemal'den aktaran Akyüz, 2000, s. 59). Namık Kemal Avrupa'da gelişen romanı ciddi bir eser olarak görmekte, ahlaka ve genel kültüre hizmet eden hikâyeler barındırdığını söylerken romanın bir bakıma eğitici işlevine değinmektedir.

Osmanlılar romanın ahlaki değer içerikli mesaj iletmek için yazıldığını söylemiştir (Kayahan Özgül'den aktaran Haşim Koç, 2006, s. 358). İlk dönem romanları çevirmenler tarafından halkı eğitip eğlendirecek, toplumsal ve ahlaki dersler verecek bir tür olarak görülmüştür. Bu durum Ermeni harfli Türkçe yazılmış *Akabi Hikâyesi* romanı için de geçerliydi. Romanın yazarı Vartan Paşa'ya göre roman halka bazı mesajlar vermek için çok uygun bir türdü (Koç, 2006, s. 363).

Tanzimat Dönemi Türk edebiyatında Batı'dan çeviriler yapıldığı gibi Ermeni çevirmenler ve matbaalar da Avrupa'dan çeviriler yapmış ve bu çevirileri belirli bir çeviri anlayışı ya da çeviri yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirmişlerdir. Görüldüğü üzere Türk Edebiyatında yazarlar ahlak kavramına çoğu zaman dikkat çekmiş, çevrilecek eserlerin ya da telif eserlerin toplumun ahlaki değerlerine uygun olmasına ya da ahlaki değerleri geliştirici rol oynamasına dikkat etmişlerdir. Ermeni harfli Türkçe çeviri romanlarda da çevirmenler ve/veya yayınevi sahipleri ahlaki değerlere uygunluğu ne kadar önemsediklerini dile getirmişlerdir. Araştırmanın bütüncesi içinde yer alan önsöz sınırları çerçevesinde görüldüğü kadarıyla kişinin ahlaklı olması ya da çocukların güzel ahlakla büyümesine dair neyin kastedildiği tam olarak açıklanmamıştır. O dönemde kişilerin nasıl bir ahlak sahibi olmaları gerektiği bilindiği varsayıldığı anlaşılan önsözlerden ahlakın içeriğine dair bir bilgi yer almadığı dikkatleri çekmektedir. Ancak ahlaklı olmanın dönemin önemli bir normu olduğu görülmektedir.

1.3. Ermeni Harfli Türkçe Nedir?

Mesrob Maşots tarafından icat edilen Ermeni harfleri “Mesrobyan” adıyla anılmıştır (Teotig, 2012, (çev. Malhasyan ve İncidüzen), s. 37). Kendi dillerini ve edebiyatlarını zenginleştirerek ilerlemek isteyen Ermeniler kendilerine ait bir yazıya sahip olmak istemişlerdir. Aziz Mesrob Maşots da bu uğurda çabalamış ve Ermeni alfabesini yoktan var etmek üzere Gatoğigos Sahagla birlikte çalışmış ve nihayetinde birçok toplantı, kütüphane gezilerinin sonunda kendi yaratıcılığını da kullanarak Ermeni harflerini yaratmayı başarmıştır (Teotig, 2021), (çev. Malhasyan ve İncidüzen), s. 35-36).

Ermeniler tarafından Ermeni yazı dili ve edebiyatında kullanılan Ermeni harfleri aynı zamanda Türkçenin yazımında da kullanılmıştır. Ermeni harfli Türkçeye 14. yüzyıldan itibaren el yazmalarında, 18. yüzyıldan itibaren de basma eserlerde rastlanılmaktadır (Pamukciyan, 2002, s. XI). Bu bağlamda sorulacak en önemli sorulardan biri neden Ermeni harfleriyle Türkçe yazma gereği hissedilmiş, yazı şekli nasıl bir halk kitlesi için kullanılmıştır.

Türkçe tarih boyunca birçok farklı alfabe kullanılarak yazılan bir dil olmuş, Ermeni alfabesinin yanı sıra Göktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Tibet, Süryani, Arap, Grek, İbrani, Latin ve Kiril olmak üzere toplam on üç alfabeyle yazılmıştır (Tekin, 1997, s. 7). Kevork Pamukciyan Ermeni harfli Türkçe yazma gereksinimini şu şekilde açıklar: “Türkçenin Ermeni harfleriyle yazımı, Türkçe konuşan, Ermeniceyi ya hiç bilmeyen ya da çok az bilen, Hıristiyanlık inancına bağlı Ermeni nüfusla yazı yoluyla iletişim kurmanın ve bu kitlenin aynı yolla kendini ifade etmesinin aracı olarak gelişmiştir.” (2002, s. XI). Yine Pamukciyan’a göre Ermeni harfli Türkçe, Ermenilerin kendi kültürünü koruma çabasının bir sonucu olarak yorumlanabileceği gibi Ermenice bilmeyen ve Türkçe konuşan Ermenilerin, Ermeni harfleri aracılığıyla kimlik aidiyetini sürdürme isteği sonucu oluştuğu ifade edilebilir. Ermeni harfli Türkçe ile ifade biçimi din, tarih ve edebiyat alanında geniş bir literatürün oluşmasını sağlamıştır (2002, s. XI). Murat Cankara da Ermeni harfli Türkçe kullanımının nedenini benzer şekilde açıklamış ve bu dilde oluşan yazımı “anadili Türkçe olan ya da Türkçe kullanmayı tercih eden Osmanlı Ermenilerinin kutsal metinlerinin yazılı olduğu alfabeyi kullanarak Türkçe yazdıkları ve/veya yayımladıkları metinler topluluğu” şeklinde ifade etmiştir (2014, s. 117).

Ali Budak’a göreyse Osmanlıda yaşayan Ermeniler dil konusunda bir ikilem içindeydi. Bu Ermeniler günlük hayatta Türkçe konuşuyor ancak Arap harflerini öğrenmekte zorlandıkları için Türkçe kitap ve dergi okuyamıyorlardı. Ermeni okullarında Ermeni harflerini öğrenseler de bu konuda da zorluk yaşıyorlardı çünkü Ermeni okullarında öğretilen Ermenice eski Ermeniceydi. Dolayısıyla bu dili günlük hayatta kullanmak zordu. 1850’lerden itibaren Ermeni harfli Türkçe dergi ve gazete yayıncılığının doğuşu bu nedene dayanmaktadır (2006, s. 146).

Tanzimat Döneminde Ermeni harfli Türkçe olarak birçok gazete ve dergi yayımlanmıştır. 1850-1890 yılları arasında İstanbul’da sayısı 100’ü bulan süreli yayın satılmış ve bunlardan 54’ü ya kısmen ya da tamamen Ermeni harfli Türkçe yayımlanmıştır (Budak, 2006, s. 143).

Ermeni harfli Türkçenin önemi azımsanamayacak derecede büyüktür. Hasmik Stepanyan *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası*’na yazdığı önsözde basılı eserlerin tarihinin 1727 yılına kadar uzandığını bundan sonraki 250 yılda yaklaşık 50 şehirde basılan kitap sayısının 2000’i geçtiğini ifade etmektedir (2005, s. 21). Stepanyan’a göre Ermeni harfli Türkçe metinler Osmanlı’nın sosyal-ekonomik durumunu, İmparatorluğa bağlı halkların kültürünü anlama konusunda güvenilir kaynaklardır (2005, s. 22).

Çeviribilim alanında Ermeni harfli Türkçe metinler kapsamında Fatma Jale Gül Çoruk’un yayınladığı *Osmanlı Çeviri Geleneğinde Ermeni Çevirmenler ve Çeviri Sorunları* adlı bir çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışma üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde kavramsal çerçeve ve akademik çalışmaların durumuna, ikinci bölümde çeviri tarihine, üçüncü bölümde Ermeni çevirmenlere, Ermeni Harfli Türkçe metinlere ve metin incelemelerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde *Leyla ile Mecnun*, *Aşık Kerem ile Aslı*, *Sağmos David*, *Pilgrim’s Progress*, *Hikaye-i Mahfiruz ile Raznihan*, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, *Bin Bir Gece Masalları* ve *İncil* çeviri eserlerinin kaynak metinle karşılaştırması yapılmıştır. Bu inceleme sonucunda eksiltili anlatımın çoğu zaman anlam kaybına yol açmadığı, kaynak ve çeviri metin arasındaki ilişkiyi bozmadığı tespit edilmiş ayrıca diller arası çeviride kelimelerin alt ya da üst anlamlarının daha çok tercih edildiği görülürken, dil içi çeviride bu duruma daha az rastlanıldığı, metinlerin çoğunlukla aslında sadık kaldığı bazen hedef okurun özelliklerinin dikkate alınarak serbest çeviri ya da uyarlama yapıldığı saptanmıştır (Çoruk, 2022, s. 147).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bütüncesini 1850-1900 yılları arasında Ermeni harfleriyle Türkçeye çevrilen romanlara çevirmen ve/veya yayınevi tarafından yazılan yan metinler olarak (Genette, 1997) önsözler oluşturmaktadır. Söz konusu önsözlerde ahlak kavramı Gideon Toury’nin süreç öncesi çeviri normları bağlamında ele alınacaktır. Ermenice nadir kitapların bulunduğu

çevrimiçi kütüphaneler¹ ve Hasmik Stepanyan'ın *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası* adlı eserin taranması sonucunda sözü edilen dönem içinde bazıları birkaç ciltten oluşan toplam 87 Ermeni harfli Türkçe roman çevirisinin olduğu saptanmıştır, ciltler bu sayıya dahil edilmemiştir. 87 romanın 59'una ulaşılmış, 36'sında önsöz/sonsöz olduğu tespit edilmiştir.

Çeviribilim alanında kuramsal alanın uygulama alanını yönlendiriyor olması var olan ve alışlagelmiş bir durumdu. Ancak Gideon Toury ile alana sağlanan yeniliklerden biri uygulama alanının istediği takdirde kuramsal alandan faydalanabileceği görüşüdür. Diğer bir deyişle kuramsal alan uygulama alanını yönlendirmek zorunda kalmıyordu (Yazıcı, 2005, s. 130). Toury'nin erek odaklı kuramına göre çeviri sürecini çevirinin erek ekindeki işlevi belirlemektedir. Bu görüşe göre çevirinin erek ekindeki eksikliği çeviri yoluyla gidereceği anlaşılmaktadır (Yazıcı, 2005, s. 130-131).

“Norm bir topluma ya da topluluğa uygun düşen davranışı gösteren ölçüt ve modellerdir.” (Yazıcı, 2005, s. 134). Toury normları süreç öncesi çeviri normları ve çeviri süreci normları olmak üzere ikiye ayırır. Süreç öncesi çeviri normları kendi içinde çeviri politikası ve çevirinin doğrudanlığı şeklinde ikiye ayrılır. Çeviri politikası “belli bir zamanda belirli bir kültüre/dile çeviri yoluyla ithal edilecek metin türlerinin seçimini, hatta tek tek metinlerin seçimini içerir” (Toury, (çev. Eker), 2012, s. 153). Çevirinin doğrudanlığı ise “metnin asıl kaynak dilden başka aynı metnin farklı dillerden çevrilmesine karşı tanınan hoşgörü eşliğini içerir” (Toury, (çev. Eker), 2012, s.154).

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'dan Ermeni harfleriyle Türkçeye yapılan çevirilerde ahlaka uygunluğun başlıca gereksinimlerden olduğu, çevrilecek eser seçiminde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Nitekim seçilen on roman çevirisinin önsözünde çevirmen ve/veya yayınevi sahibinin çevirdikleri eserlerin ahlaki değerlere uygunluğundan, ahlaki iyileştirip veya güzelleştirdiğinden bahsettiği tespit edilmiştir.

3. AHLAK KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE ÇEVİRİ ESERLERİN ÖNSÖZLERİ

1850-1900 yılları arasında Ermeni harfleriyle Türkçeye çevrilen romanların on tanesinin önsözünde ahlak kavramından söz edilmiştir. Söz konusu çeviri eserlere çevirmen ve/veya yayımcı önsöz yazmıştır. Bu eserler yayımlanma sırasına göre şu şekildedir; *Don Kişot* (1868), *Hikaye-i Robenson* (1879), *Etmekci Ğatun* (1886), *Cinayet Mahsuli* (1888), *Paris Sevdeleri* (1890), *Bikes Yağod Familyadan Mahrumiyet* (1892), *Güzel Anjel Yağod Leona*² (1893), *Seksen Günde Devr-i Alem* (1893), *Gençlere Hediye*³ (1894), *Zevceyne Hediye* (1899). Bu makalede adı geçen çeviri eserlerin önsözlerinden alıntılar yapılacak, 19. yüzyıl çeviri normlarından birini oluşturan ahlaki değerlere uygunluk bağlamında değerlendirileceklerdir.

3.1. *Don Kişot*

İspanyol yazar Miguel de Cervantes tarafından 1605'te kaleme alınan *Don Quijote*'de şövalyelik kitaplarına olan merakından çıldıran aristokrat Alonso Quijano'nun komşusu Sancho Panza'yla birlikte çıktığı maceralı yolculuk konu edilmektedir.

1868 yılında H. Deroyentz tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilen ve Deroyentz matbaası tarafından basılan *Don Kişot* adlı çeviri esere *Dibace* başlığıyla önsöz yazılmıştır ancak söz konusu önsözü çevirmenin mi yoksa yayımcının mı yazdığı belirtilmemiştir.

“Nasıl ki Don Kişot kavalierlik masalları okuyub kavalier sınıfında kendisini ğilya etmeye aklı yatmış ve o münval yüzre davranarak çıldırmış, diğer masalları okuyanlar daği kendi ağılakı tabiinine muvafık bir zatın (vurgu bana aittir) tasviri ahvalından teşvik olub ona benzemeklik kasdıyla gerek kendilerine ve gerek etraflarına, ve bazen vetanlarına ve milletlerine daği muziri bulunurlar. Bunların mübtela olmaları ihtimalden olan bu misillü hallerden sakındırmak ve diğerlerinin daği zihnini uyandırmak maksediyle bu kitabın tercüme ve neşrine ibtidar kılınmıştır” (de Cervantes, (çev. Deroyentz) 1868, s. 4).

Bu önsözdeki ifadelerde ahlak kavramına değinildiği görülmektedir. *Don Kişot* hikâyesinde kahramanın şövalyelik kitapları okuyarak çıldırdığını, kişinin kendi ahlaki değerlerine uygun olayların konu alındığı başka hikâyeleri okuyarak oradaki karaktere benzemeye çalışmasıyla gerek kendi etraflarına gerek vatan ve milletlerine zararı dokunacağından söz edilmektedir. İşte bu yüzden insanları bu gibi durumlardan korumak için bu romanı tercüme ettikleri belirtilmiştir. Dolayısıyla *Don Kişot* romanının çevirisinde insanları eğitici bir işlev üstlenildiği görülmektedir.

¹ <http://greenstone.flib.sci.am/> ve <https://armunicat.nla.am/> adreslerinde Ermeni harfli Türkçe kitaplar taranmıştır.

² Eserin tam özgün adına ulaşılamadığı için *Beautiful Angel or Leona* adı önerilmiştir.

³ Eserin tam özgün adına ulaşılamadığı için *A Gift to Young People* adı önerilmiştir.

3.2. Hikaye-i Robenson

İngiliz yazar Daniel Defoe tarafından 1719'da ilk basımı yapılan *Robinson Crusoe*'da Crusoe ailesinin en küçük oğlunun korunaklı hayatını terk ederek bir arkadaşının babasının gemisiyle kaçarak çıktığı maceralı yolculuk konu edilmektedir.

1879 yılında Hripsime Tolayan tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilen ve Hayasdanya matbaası tarafından basılan *Hikaye-i Robenson* adlı çeviri esere *İlan ve Mukaddema* başlığıyla önsöz yazılmıştır. *İlan* çevirmen Hripsime Tolayan tarafından yazılırken *Mukaddema*'yı kimin yazdığı belirtilmemiştir. *İlan*'da H. Tolayan “Yalnız milletimizin çocukları her bir göne atalarına itaatla hüsnü ahlakda büyümeleri arzu idildiginden neşat itmiştir.” (Defoe, (çev. Tolayan), 1879, s.) ifadelerini kullanmıştır. Çevirmen ifadelerinde milletin çocuklarının aile büyüklerine saygı göstererek güzel bir ahlakla büyümelerini istediklerinden bu kitabı çevirdiklerini belirtmiştir. Yine çevirinin eğitici işlevine değinilmiş ve güzel ahlaklı insanlar yetiştirmek görevi dile getirilmiştir.

3.3. Etmekci Ğatun

Fransız yazar Xavier de Montépin tarafından 1884'te kaleme alınan *La porteuse de pain* romanında kocası fabrika yangınında ölen bir kadının başına gelen olaylar konu edilmektedir.

1886 yılında Hovannes Tolayan tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilen ve Garabed Biberyan matbaası tarafından basılan *Etmekci Ğatun* adlı çeviri esere yayımcı Garabed Biberyan *İfade-i Mağsuse* başlığıyla önsöz yazılmıştır. Biberyan “işbu ETMEKÇİ ĞATUN nam romanı, hem ğayet calibi merak, ve hem muvafıkı *ahlakı hamide* (vurgu bana aittir) olmak hasebiyle umumun anlayacağı bir lisande meydanı intişare vaz itmeklige ictisar iyledim.” (de Montépin, (çev. Tolayan), 1886, s. 3) ifadeleriyle çevrilen romanın hem merak uyandırıcı hem de ahlaki değerlere uygun olması sebebiyle toplumun anlayacağı bir dilde çevrildiğini anlatmaktadır. Dönemin normlarına göre olan söz konusu romanın, erek kültürün ahlaki değerlerine uygun görüldüğü için çevrilmesinde bir sakınca görülmemiştir.

3.4. Cinayet Mahsuli

Fransız oyun ve roman yazarı Adolphe Belot tarafından kaleme alınan romanın özgün adının Hasmik Stepanyan'ın *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası*'nda *Les conséquences du crime* (2005, s. 229) olduğu yazmaktadır. Adolphe Belot'nun bu başlıklı bir telif eseri olup olmadığıyla ilgili Fransa Milli Kütüphanesi çevrimiçi kataloğunda yaptığımız araştırmalar sonucunda bu adlı bir esere rastlanılmadığı için özgün eserin konusuyla ilgili verilere ulaşılammıştır.

1888 yılında Andon Alik tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilen ve Garabed Biberyan matbaası tarafından basılan romana çevirmen Andon Alik *İfade-i Kemteramen Dir* başlığıyla önsöz yazmıştır.

“işin arkasını kesmeyib karinleri iylendirecek *tashihi ahlak* (vurgu bana aittir) ve talimi adaba cidden hizmet itmekte bulunan üdebayı meşhurenin, bu misillu teelifatı nafiasını peyderpey terceme itmeye müsaraat ideceyimi beyan ile, vakı olan nevakısını iğtar ile beraber afv iylemelerini reca iderim.” (Belot, (çev. Alik), 1888, s. 3).

Alik bu sözleriyle roman tercüme etmeye, okurları eğlendirerek ahlak ve öğretime hizmet eden ünlü yazarın bunun gibi eserlerini çevirmeye devam edeceğini ifade ederek eksiklerinin affolunmasını rica etmektedir.

3.5. Paris Sevdeleri

1845'te Fransız yazar Paul Féval tarafından yayımlanan *Les Amours de Paris* romanında genç kılıç ustası Paris'in güzel Isabelle'ye aşık olması ve aşklarının Isabelle'yle parası için evlenmek isteyen Guise Dük'ü tarafından tehdit edildiği konu alınmaktadır.

1890 yılında M. Bidari tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilen ve M. Y. Cermagyan matbaası tarafından basılan *Paris Sevdeleri* adlı esere çevirmen M. Bidari *İfade-i Mağsuse*, yayınevi sahibi Cermagyan tarafından *Karini Kirame Arzı Meram* başlığıyla önsöz yazılmıştır. Çevirmen M. Bidari şu sözleriyle ahlaktan bahsetmiştir:

“Cemiyatı medeniyede en ziyade nazarı dikkate alınacak şey, *ağlakı beşeriyenin siyatden*, mümkün mertebe beri idilmesi, yani insanların *ağlakı hasene* ile ittiasını mücib olmak üzere, insanlar miyanesinde dayıma zuhur iden her göna fenalığın ibretbağş olacak bir tarzda tasvir idilub göz önüne vaz idilmesi dir.” (Féval, (çev. Bidari), 1890, s. 3). (vurgular bana aittir)

Bidari toplumun ahlakının her türlü bozulmadan uzak tutulması, her türlü kötülüğün insanlara ders verecek şekilde anlatılıp gözler önüne serilmesi gerektiğinden bahseder ve “Bir ademi siyatden beri, idubda hüsnü ağlake alışdırmak için, niyku bedi birer birer nazarı dikkate arz ile ikna iylemekden kolay çare olamaz.” (Féval, (çev. Bidari), 1890, s. 3) diye devam eder. Bir insanı kötülükten uzak tutup ahlaklı olmaya alıştırmak için onu ikna etmekten başka kolay bir çare olmadığını ifade etmektedir. Bidari ahlak konusunda şu sözlerle devam etmektedir:

“*İslahı ağlak* ve hüsnî hal ğususunda, romanlardan istifade idildiği evropaca bittecrübe sahib olduğu gibi, yirmi yirmi beş seneden beri memleketimizde dağı bu maksad ıla pek çok romanlar neşr idilmiş isede, halbuki bunların ekserisi sırf vahşiyat ve cinayet hikayesinden ibaret olub, ancak bazılarının ğisseden matlub olan hisseyi hayiz bulunduğu görülyor.” (Féval, (çev. Bidari), 1890, s. 3).

Bidari Avrupalıların ahlak konusunda romanlardan faydalandığını ve yirmi beş senedir kendi memleketinde bu amaçla romanların birbiri ardına yazıldığını, ancak bu romanların pek çoğunun vahşet ve cinayet içeren hikâyelerden ibaret olduğunu sadece bazılarının istenilen dersi verdiğini ifade etmektedir.

Son olarak Bidari ahlak kavramına vurgu yaptığı satırlarında şunları yazmaktadır: “Fransa meşahiri müellifiyninden Paul Fevalın asarı merğubesinden yani PARİZ SEVDALERİ nam hayretbağş roman olub, hüsnî ağlakı hayiz, fevkelade meraklı, ve son derece calıbı dikkat dır” (Féval, (çev. Bidari), 1890, s. 3). Bidari’ye göre Paris Sevdaleri romanı ahlaki değerlere uygun bir roman olup son derece dikkat çekici bir romandır.

3.6. *Bikes Yağod Familyadan Mahrumiyet*

1878’de Fransız yazar Hector Henri Malot tarafından yayımlanan *Sans Famille* romanında evlat edinilen bir çocuğun evlat edinildiği aile tarafından bir sokak sanatçısına satılmasını, Fransız ve İngiliz yollarında dolaşarak köklerinin sırrını keşfetmeden önce yaşadığı maceralar anlatılmaktadır.

1892 yılında M. B. Arabacıyan tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilen ve Garabed Biberyan matbaası tarafından basılan *Bikes Yağod Familyadan Mahrumiyet* adlı çeviri esere yayımcı Garabed Biberyan *İfademiz* başlığıyla önsöz yazmıştır:

“Bu güzel hikayenin ğisseden hisse alınacak bir peder u validenin ne kadar kıymetdar olduklarını beyan ile, familyadan ve peder u valide nasihatlarından mahrum bir öksüz çocuğun, ğataratı müteaddide ile malamal olan cihanda yapa yalnız kaldığı ğalde dağı, her dürli mihnet u meşakkate göyüs gererek *hüsnî ağlakını* sektedar itmediyini, ve bu fedakarlığına mükafaten, encamıkyar nayili saadet olduğunu iyma itmekden ibaret olmağıla, bu hikayenin mütalaasından istifade idileceyi derkyar dır.” (Malot (çev. Arabacıyan) 1892, s. 3).

Biberyan güzel olduğunu düşündüğü bu hikâyede bir anne ve bir babadan alınacak dersin ne kadar kıymetli olduğunun anlatıldığını ancak bir anne ve babanın nasihatlerinden mahrum kalmış öksüz bir çocuğun bu dünyada yapayalnız kaldığı halde her türlü zorluğa göğüs gererek ahlakını bozmadığını ifade etmektedir.

3.7. *Güzel Anjel Yağod Leona*

Fransız Milli Kütüphane kataloğu ve polisiye romanları tarayan kimi kataloglarda yaptığımız araştırmalar sonucunda Ponson de Terrail’in bu isimli bir telif eserine rastlanılmamış buna karşın aynı adlı telif eser sahibi olarak Terrail’in çağdaşı bir başka polisiye yazarının Xavier de Montépin’in adına rastlanılmıştır. 1888 basımlı *La Belle Anjele* tefrika romanının yazarı Montépin olarak kayda geçmiştir. Bu nedenle ilgili romanın konusu hakkında bir veriye ulaşılamamıştır.

1893 yılında M. B. Arabacıyan tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilen ve Garabed Biberyan matbaası tarafından basılan çeviri esere yayımcı Garabed Biberyan tarafından *Arz-ı Meram* başlığıyla önsöz yazılmıştır:

“Meşhur ül afak olan Ponso Dü Teraylın işbu romanı letafetbeyanı, müteaddid dıramları, bir çok müdessisane entrikaları, ve ğüde u hiyeller havi bir hikayeyi nefise olub, ezher cihet kariyni kiramin merakına muvafık geleceyi şöyle dursun hüsnî ağlak noktayı nazarınca dağı istifade olunacağı müstağniyi iştibah dır.” (du Terrail, (çev. Arabacıyan), 1893, s.3).

Biberyan söz konusu romanın ünlü yazar Ponson Du Terrail’e ait olduğunu, okurların merakına layık olduğunu ama aynı zamanda okurların ahlak konusunda bu romandan istifade edeceğini belirtmektedir.

3.8. *Seksen Günde Devr-i Alem*

Fransız yazar Jules Verne tarafından kaleme alınan *Le tour du monde en quatre-vingts jours* romanında bir İngiliz Beyefendisinin üye olduğu kulüpte 80 günde dünyayı dolaşabilme iddiasına girmesi ve romanın sonunda beyefendinin iddiayı kazandığı anlatılmaktadır.

1893 yılında M. B. Arabacıyan tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilen ve Garabed Biberyan matbaası tarafından basılan çeviri esere yayımcı Garabed Biberyan tarafından *Birkaç Söz* başlığıyla önsöz yazılmıştır:

“Roman okumaktan maksad yalnız eylemek yağod vakit geçirmek olmayıb, illa ğisseden hisse almak ve niyk u bedi (parin yev çarı)⁴ temyiz ile mütenebbih olmak dır, hele dercine ibtidar itdiyimiz işbu hikaye gibi latif eserler, beniye beşirin ağlakını ıslah ve efkarını tavsî iyleyeceği şüpheden vareste dir.” (Verne, (çev. Arabacıyan), 1893, s. 3).

⁴ Ermenicede iyi ve kötü anlamına gelmektedir.

Biberyan romanının yalnızca eğlenerek vakit geçirmek için okunmadığını belirtmektedir. Okur romandan ders çıkarılmalı, iyi ve kötü arasındaki farkı anlamalıdır. Garabedian Seksen Günde Devr-i Alem gibi romanların insanların ahlakını iyileştireceğinden şüphe duymadığını ifade etmektedir.

3.9. Gençlere Hediye

Asıl adı Josiah Gilbert Holland olan Timothy Titcomb tarafından kaleme alınan *Gençlere Hediye* 1858'de yayımlanmıştır. Kitapta hayatın farklı alanlarında bilgelik ve rehberlik sağlaması amacıyla evli ve bekâr insanlara yazılmış mektuplar yer almaktadır.

1894 yılında S.K. Harutyunyan tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilen ve S. Mateosyan matbaası tarafından basılan *Gençlere Hediye* adlı çeviri esere *Mukaddeme* başlığıyla önsöz yazılmıştır:

“İşte bu defa Allahın avn u inayetiyle GENÇLERE HEDİYE namı altında sınıf ğalkın istifadesine elverişli, yani tehzib i asab u ağlakı umumiyyeye medar ola bilecek bir kitab neşrine muvaffak olduğımı erbabı mütalaaya meserret i azime ile tebşir ederim.” (Titcomb, (çev. Harutyunyan), 1894, s. 4)

Gençlere Hediye adlı roman halkın yararlanabileceği bir romandır. Nitekim önsözde insanların ahlakını güzelleştiren bir romanın başarıyla yazıldığı belirtilmektedir. “ ne gibi adat ve ağlakı muzirreden ihtiraz etmesi vacib idiyyine” (Titcomb, (çev. Harutyunyan), 1894, s. 4) şeklinde devam eden önsözde bir insanın ne gibi adetlere ve ahlaka zararlı şeylerden uzak durması sözleri geçmektedir.

3.10. Zevceyne Hediye

1899 yılında S.K. Harutyunyan tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilen ve S. Mateosyan yayınevi tarafından basılan *Zevceyne Hediye* adlı esere *İzadı Maksed* başlığıyla uzun bir önsöz yazılmıştır. Önsözde insanın hayattaki en büyük amacının ahlaklı olmak olduğu şu sözlerle anlatılmıştır:

“Zannımızca, bu dünyada hayatın en ali maksedi merdane ağlak u evsaf sahibi olmak, ve vücudimizi ve ruhumızı, yani aklımızı ve vicdanımızı, kalbimizi ve canımızı, müstaid oldukları derece i kemallerine isal etmek dir. Halbuki akli ve ağlakı terakkıyat ve tekemmülâtın muhimmce bir kısmı münasebatı izdivaciyyeye dağıl olmakdan başka bir yolda istihsal olunamaz.” (Titcomb, (çev. Harutyunyan), 1899, s. 4)

Bir insanın ahlaklı olması en büyük amacıdır ancak bununla beraber bedeni ve ruhu diğer bir deĝişle aklı, vicdanı, kalbi ve canı olgunlaştırmak diğer amaçları olmalıdır. İnsanın ahlaki ve akıl yönünden gelişmesi ve ilerlemesinin önemli bir kısmı uygun bir evlilik yapmaktan geçmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Roman türünün çeviri yoluyla Türk Edebiyatı dizgesine girişi bazı normları beraberinde getirmiştir. Türk yazarlar ve çevirmenlerin ilk kez bu edebi türle tanışması ona karşı temkinli davranmalarına yol açmış ve çevrilecek eser seçiminde titiz davranmalarına neden olmuştur. Kültürleri birbirinden farklı olan Avrupa ve Osmanlı arasındaki edebi alışveriş belli bir süzgeçten geçerek Osmanlı kültür dizgesine çeviri yoluyla dahil edilmiştir. Bu noktada Osmanlı toplumuna ilk defa tanıtılan roman türünün ahlaki değerlere uygun olması gerektiği dönemin en önemli özelliklerindedir. Nitekim Ayşe Banu Karadağ'ın ifade ettiği gibi çevirmenler Türk ve İslam ahlakına uygun olmadığını düşündükleri yerleri çeviride ya deĝiştirmişler ya da metinden çıkarmışlardır (Karadağ, 2015, s. 117).

Önsözlerden genel olarak ahlak kavramı ekseninde şu izlekler ortaya çıkmaktadır: ahlaklı büyüme, ahlaki değerlere uygunluk, ahlak öğretme, ahlaklı olma, kişinin ahlakının bozulmaması, ahlaki iyileştirme veyahut güzelleştirme. Tüm bu izlekler farklı fiillerle bir araya gelse de temelde ahlaklı olmanın önemine dayanmaktadır. Bu bağlamda Ermeni çevirmenlerin ve yayınevlerinin 19. yüzyıl çeviri yaklaşım ve stratejilerinden kopuk olmadığı, bilakis bu dönemin gereklerine uygun eylemlerde bulunan birer eyleyen oldukları görülmektedir.

Sonuç olarak Gideon Toury'nin süreç öncesi çeviri normları bağlamında deĝerlendirilen önsözlerden 19. yüzyıl Ermeni harfli Türkçe roman çevirilerinde ahlaka uygunluk kavramının önemli bir yere ve çevrilecek eser seçiminde belirleyici bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Bu dönemde Avrupa'dan çevrilmek üzere seçilen eserlerde çevirmen ve yayınevlerinin öncelikli kaygısının romanların toplumun ahlaki değerlerine uygun olması ya da toplumun ahlakını iyileştirici olması veyahut ahlakını bozmamasıdır. Bu durum sadece Tanzimat dönemi Türk Edebiyatında Batı'dan yapılan çeviriler için geçerli deĝil aynı zamanda Ermeni harfli Türkçe roman çevirilerinde de geçerlidir. Bu bağlamda Türk çevirmenlerin sahip olduğu aynı çeviri kaygısına Ermeni çevirmenlerin de sahip olması Türk ve Ermeni çevirmenler arasında bir etkileşim olduğuna dair önemli bulgulardandır.

Yapılan araştırmalar sonucunda edindiğimiz genel kanı çeviribilim bağlamında Ermeni harfli Türkçe metinler alanının bakir bir alan olduğu ve bu alanda araştırmaların peyderpey çoğalmasının gerekli olduğu yönündedir. Bu makalede

sadece yan metinler olarak önsözler kapsamında kısıtlı bir bütüncü üzerinde araştırma yapılmıştır ancak bu sınırlı çalışmanın dahi ortaya koyduğu bulguların Osmanlı çeviri uzamında Ermeni harfli Türkçe çeviri metinlerin ve Ermeni çevirmenlerin çalışmalarının Tanzimat döneminden itibaren yoğun bir faaliyet alanına dönüşen yazınsal çeviri alanına önemli katkıların olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle çalışmamızın metinsel boyutta, daha kapsamlı ve geniş bütüncüler üzerinden yapılacak çalışmalara zemin hazırlayacağı kanaatindeyiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- M.K., L.Ö.; Veri Toplama- M.K., L.Ö.; Veri Analizi/Yorumlama- M.K., L.Ö.; Yazı Taslağı- M.K., L.Ö.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- M.K., L.Ö. ; Son Onay ve Sorumluluk- M.K., L.Ö.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar finansal destek beyan etmemişlerdir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- M.K., L.Ö. ; Data Acquisition- M.K., L.Ö.; Data Analysis/Interpretation- M.K., L.Ö. ; Drafting Manuscript- M.K., L.Ö.; Critical Revision of Manuscript- M.K., L.Ö.; Final Approval and Accountability- M.K., L.Ö

Conflict of Interest: Authors declared no conflict of interest.

Financial Disclosure: Authors declared no financial support.

Yazarların ORCID ID'leri / ORCID IDs of the authors

Melek Kara 0000-0001-9587-5659

Lale Özcan 0000-0002-7565-4565

KAYNAKLAR / REFERENCES

- Akyüz, K. (2003). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İnkılap Kitabevi.
- Andı, M. F. (1995). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatı*. Yeni Şafak.
- Andı, M. F. (2018). *Roman ve Hayat*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Belot, A. (1888). *Cinayet Mahsultı* (Alik, A. Çev.). İstanbul: Biberyan Matbaası.
- Budak, A. (2006). "Ermenilerin XIX. Yüzyılda Yeni Bir Hayatın ve Edebiyatın Oluşum Sürecine Katkıları". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 30, ss. 137- 156.
- Canlı, M. "Ermeni Harfleriyle İlk Türkçe Romanlar Üzerine". *Tanzimat ve Edebiyat*. Ed. Mehmet Fatih Uslu, Fatih Altuğ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, 1. Basım, ss. 117-137.
- Çetin, N. (2017). *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic Ltd. Şti.
- De Cervantes, M. (1868). *Don Kişot*. (Deroyentz, H. Çev.). İstanbul.
- De Montépin, X. (1886). *Etmekçi Çatun* (Tolayan, H. Çev.). İstanbul: Garabed Biberyan Matbaası.
- Defoe, D. (1879). *Hikaye-i Robenson*. (Tolayan, H. K. Çev.). İstanbul: Hayasdan Matbaası.
- Demircioğlu, C. (2018). "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda "Çeviri"ye Yüklenen İşlevler". *Journal of Turkish Studies*. ss.179-202.
- Du Terrail, P. (1893). *Güzel Anjel yağod Leona*. (Çevirmen adı belirtilmemiş). İstanbul: Biberyan Matbaası.
- Eruz, S. (2010). *Çokkültürlülük ve Çeviri. Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler*. İstanbul: Multilingual.
- Feval, P. (1890). *Paris Sevdaleri*. (Bidari, M. Çev.). İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası.
- Genette, G. (1997). *Paratexts, Thresholds of Interpretation*, çev. Jane E. Lewin, CUP: Cambridge.
- Gül Çoruk, F. J. (2022). *Osmanlı Çeviri Gelenğinde Ermeni Çevirmenler ve Çeviri Sorunları*. Konya, İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Karadağ, A. B. (2012). "Çeviri Tarihimizde Fenni Romanlarla Bir Kültür Repertuarı Oluşturmak". *İ.Ü. Çeviribilim Dergisi*, 3(6), 45-73.
- Karadağ, A. B. (2015). "The Contribution of the Novels Translated into Ottoman Turkish between the Ottoman Tanzimat Period and the Alphabet Reform to the Ottoman / Turkish Cultural Heritage: An Overview of the Prefaces with a Focus on National Morals and Customs". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (Nisan) / 113.
- Koç, H. (2006). "Osmanlı'da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 4. Sayı 8. Ss. 351-381.
- Malot, H. (1892). *Bikes Yağod Familyadan Mahrumiyet*. (Arabacıyan, M. B. Çev.). İstanbul: Biberyan Matbaası.
- Paker, S. (1987). "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler, Çoğul dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme" (Tükel, A. Çev.) *Metis Çeviri*, s.1, 31-43.
- Pamukciyan, K. (2002). *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, İstanbul: Aras Yayınları.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi*. (Gürcan, E. C. Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Stepanyan, H. (2005). *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası*, İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Strauss, J. "Osmanlı İmparatorluğunda Kimler Neleri Okurdu (19. – 20. Yüzyıllar)" çev. Günil Özlem Ayaydın *Cebe, Tanzimat ve Edebiyat*. Ed. Mehmet Fatih Uslu, Fatih Altuğ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, 1. Basım, ss. 1-64.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Ankara: Simurg Yayıncılık.

- Teotig, (2012). *Baskı ve Harf Ermeni Matbaacılık Tarihi* (Malhasyan, S. ve İncidüzen, A. Çev.). İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Titcomb, T. (1894). *Gençlere Hediye*. (Harutyunyan, S., Çev.). S. Mateosyan Matbaası.
- Titcomb, T. (1899). *Zevceyne Hediye*. (Harutyunyan, S., Çev.). İstanbul: H. Matdeosyan Matbaası.
- Toury, G. (2012). “Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü”, (Eker, A., çev.) *Çeviri Seçkisi II*, İkinci Baskı, ss.149-164. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Verne, J. (1893). *Seksen Günde Devr-i Alem*. (Arabacıyan, M. B., Çev.). İstanbul: Biberyan Matbaası.
- Yazıcı, M. (2005). *Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları*. İstanbul: Multilingual.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR / ELECTRONIC REFERENCES

- <https://books.openedition.org/pur/48144?lang=en> (erişim 01.02.2024)
- https://www.persee.fr/doc/roman_0048-8593_1983_num_13_41_4656(erişim 01.02.2024)
- [https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&exactSearch=false&collapsing=true&version=1.2&query=\(\(dc.creator%20all%20%22Xavier%20de%20Mont%20C3%A9pin%22%20or%20dc.contributor%20all%20%22Xavier%20de%20Mont%20C3%A9pin%22%20\)%20and%20dc.title%20all%20%22La%20belle%20Angele%22%20\)&suggest=10&keywords=Xavier%20de%20Mont%20C3%A9pin%20La%20belle%20Angele](https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&exactSearch=false&collapsing=true&version=1.2&query=((dc.creator%20all%20%22Xavier%20de%20Mont%20C3%A9pin%22%20or%20dc.contributor%20all%20%22Xavier%20de%20Mont%20C3%A9pin%22%20)%20and%20dc.title%20all%20%22La%20belle%20Angele%22%20)&suggest=10&keywords=Xavier%20de%20Mont%20C3%A9pin%20La%20belle%20Angele) (erişim 01.02.2024)
- https://data.bnf.fr/fr/11939947/roman_populaire/ (erişim 01.02.2024)

Atıf biçimi / How cite this article

Kara, M., Özcan, L. (2024) Morality in the translation of Armeno-Turkish novels. İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi - Istanbul University Journal of Translation Studies, 20, 93-105. <https://doi.org/10.26650/iujts.2024.1442564>